

Töhfə Talış qızı Hüseynova
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu
“Son tunc-Erkən dəmir dövrü şöbəsi

KÜP QƏBİRLƏRDƏN TAPILMIŞ KERAMİKA MƏMULATLARI HAQQINDA

Açar sözlər: küp qəbir, maddi mədəniyyət, keramika, Qafqaz Albaniyası

Ключевые слова: кувшинные погребения, материальная культура, керамика, Кавказская Албания

Key words: hilt burials, material culture, ceramics, Caucasian Albania

Küp qəbirlər mədəniyyəti haqqında ayrıca məqalədə geniş məlumat verilmişdir. Bu məqalədə məqsəd küp qəbirlərdən tapılmış zəngin maddi mədəniyyət nümunələri haqqında məlumat verməkdir.

Azərbaycanın antik dövr tarixinin öyrənilməsində küp qəbirlərin tədqiqi və oradan əldə olunmuş müxtəlif növ maddi mədəniyyət nümunələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Arxeoloji qazıntılar zamanı küp qəbirlərdən tapılmış avadanlıqlar, xüsusən keramika məmulatlarının əksəriyyəti digər abidələrin materiallarından müəyyən qədər fərqlənir və hər hansı bir məqsəd daşıyırdı. Həm də küp qəbirlərdən çıxarılmış məmulatlara əsasən onların dövrünü müəyyənəlmək mümkündür. Onlar təyinatlarına görə də bir-birindən fərqlənirlər. Azərbaycan ərazisində yüzlərlə küp qəbiri aşkar olunaraq tədqiq edilmişdir ki, onların müxtəlif növ avadanlıqları içərisində saxsı məmulatları üstünlük təşkil edir. Küp qəbirlərində təsərrüfatda işlədilən qablarla yanaşı məişət və süfrə qablarına da rast gəlinmişdir. Antik dövr ticarət yollarının birinin məhz Mil-Muğan düzlərindən keçməsi həmin ərazidə küp qəbirlərinin daha əvvəl məskunlaşması və yayılması baxımından adı çəkilən ərazidə küp qəbirlərin tədqiqi zamanı aşkar olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri zənginliyi və rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Hələ keçən əsrin 20-30-cu illərində Mil düzündə küp qəbirlərində Ə.K.Ələkbərov tərəfindən arxeoloji tədqiqat işləri aparılmış, əldə olunmuş materiallar əsasında düzgün elmi nəticə çıxarılmışdır (Qalatəpə) (1, səh. 34). Mil-Düzü küp qəbirlərindən əldə olun-

muş zəngin keramika məmulatlarının əksəriyyəti Naxçıvan boyalı qabları və daş qutu qəbirlərinin avadanlıqları, demək olar ki, eyni dövrün məhsulu kimi verilir (2, səh. 33).

Bu məqsədlə 70-ci illərdə Mil-düzü qədim abidələrində geniş arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Görkəmli alim F.L.Osmanov tərəfindən Ağcabədi rayonu ərazisindəki qədim yaşayış məskənləri və onun nekropolunda arxeoloji qazıntı işləri aparılmış və bir neçə küp qəbiri aşkar edilərək öyrənilmişdir (Qaraköbər) (3, səh. 73-94).

Küp qəbirlərindən əldə olunmuş müxtəlif növ keramika nümunələri zəifliyi, hazırlanma texnologiyası və rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edirdi. Bunlar (lüləli saxsı qablar, küpələr, nərələr, camlar, boyalı qablar, üzəri və içərisi basma naxışlarla bəzədilmiş məmulatlar və s. ibarətdir. Belə qabların hazırlanma prosesi bir neçə sənətkarın işindən xəbər verir. Bu tip nümunələrin oxşarlarına Mil düzünün antik dövrə aid abidələrinin əksəriyyətində tez-tez rast gəlinmişdir. Naxışlı qab nümunələrinə Cənubi Qafqaz və Qara dənizin şimal sahilində ilk antik abidələrində də təsadüf olunur (4, səh. 61-62). Qaraköbər abidəsinə aid küp qəbirlərin bəziləri öz avadanlıqlarına görə daha qədimdir. Bu tip küp qəbirləri Mingəçevir (5, səh. 58), Xaçbulaq (6, səh. 222-223), Qəbələ (7, səh. 20) və Azərbaycanın digər ərazilərindən aşkar edilərək tədqiq edilmişdir (e.ə. II minilliyin sonu-IX minilliyin əvvəli). Küp qəbiri və onun avadanlığına görə daha qədimliyinə gəldikdə isə 80-ci illərdə akademik İdeal Nərimanov tərəfindən Ağdam rayonu ərazisindəki qədim abidələrdə aparılmış geniş arxeoloji tədqiqat işləri zamanı ilk küp qəbiri buradan aşkar edilmişdir (Leylatəpə). Uşağa aid küp qəbirindən tapılmış avadanlıqlar, xüsusən keramika məmulatları formalaşmış nümunələrdən ibarət olmuşdur (8). Məlum hadisələrə görə tədqiqat işlərinə bir müddət ara verilsə də, son bir neçə ildir ki, Mil-Qarabağ ərazisində geniş arxeoloji qazıntı işləri aparılır.

Ərazidə yerləşən qədim tarixə malik abidələrdən biri də Qalatəpə şəhər yeridir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Qalatəpə tarixi-arxeoloji baxımdan həmişə əcnəbi və yerli tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir (Ağcabədi rayonu). Abidənin küp qəbirlərə aid nekropolunda aparılan arxeoloji tədqiqat işləri zamanı zəngin maddi mədəniyyət nümunələrinə rast gəlinmişdir (9, səh. 187-191). Tədqiqatçılar tərəfindən açılmış küp qəbirlərdən müxtəlif ölçülü saxsı qab nümunələri tapılmışdır. Nəfis hazırlanmış, üzərinə qırmızı boya ilə həndəsi naxışlar çəkilmiş bu tip keramika məmulatlarının naxışlanmasında boyaq maddələrindən istifadə olunmuşdur. Qablar küpə, nehrə, bardaq, cam, kasa və s. ibarətdir. Qalatəpə nekropoluna aid küp qəbirlərindən tapılmış keramika məmulatları Mil-Qarabağ düzündəki oxşar abidələrin küp qəbirlərinin materialları ilə demək olar ki, eynidir (10, səh. 69-96).

Küp qəbirlərinin tədqiqi baxımından Cəlilabad rayonu ərazisində aparılan arxeoloji qazıntı işləri mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Rayonun Əsədli kəndi yaxınlığındakı küp qəbirlərə aid nekropolunda və digər qədim abidələrin küp qəbirlərə aid hissəsində xeyli küp qəbiri açılaraq tədqiq edilmişdir. Tədqiqat işləri zamanı zəngin maddi mədəniyyət nümunələrinə rast gəlinmişdir ki, burada müxtəlif növ keramika nümunələrinin fraqmentləri ilə yanaşı üzərində zoomorf elementləri olan məişət əşyalarına da rast gəlinmişdir. Ümumiyyətlə Cənub-Şərq bölgəsində küp qəbirləri geniş yayıldığına görə əldə olunmuş tapıntılar diqqət çəkir (11, səh. 78-79, 170-174). Ölkə ərazisində aparılmış arxeoloji tədqiqat işləri zamanı Mingəçevirdə küp qəbirlərə aid mühüm əhəmiyyət kəsb edən arxeoloji mədəniyyət aşkar edilərək tədqiq edilmişdir. Kür çayının sağ və sol sahilində geniş bir sahəni əhatə edən küp qəbirlərindən ayrı-ayrı dövrlərə aid zəngin maddi mədəniyyət nümunələri tapılmışdır. Lüləli qırmızı rəngli qablar, camlar, iri və kiçik matralar Mingəçevir küp qəbirləri üçün səciyyəvi gil qablardır (12, səh. 7-14). Tapıntılar içərisində vazalar, süddana oxşar qablar da qismən küp qəbirlər üçün səciyyəvidir. Küp qəbirlərin keramika nümunələri əsasən əllə düzəldilmiş və çox yaxşı bişirilmiş-

dir. Mingəçevir küp qəbirlərindən digər avadanlıqlar da tapılmışdır (şüşə, dəmir) və s. lakin küp qəbirləri avadanlıqları içərisində kəmiyyətcə gil məmulatları üstünlük təşkil edir. Onlar müxtəlif tipdə olub, yaxşı bişirilmişdir. Həm də qabların hamısı yerli materiallardan hazırlanmışdır. Gil qabların bişirilməsi üçün tapılan kürə qalıqları, qabların zəifliyi, müxtəlif ölçüdə olması və s. göstərir ki, küp qəbirləri zamanı dulusçuluq sənəti təsərrüfatda çox mühüm rol oynamışdır. Lüləli qablar demək olar ki, əsasən küp qəbirləri avadanlıqlarına aiddir.

Yaşayış yerlərində belə qablara rast gəlinmədiyinə görə, bu qabların küp qəbirlər üçün hazırlanmasını güman etmək olar. Bəzi qabların lüləsinə və ya ona yaxın yerə müxtəlif fiqurlar yapışdırılmışdır. Ehtimala görə bunlar qabların içərisindəki mayeni və s. “şər qüvvələrdən” mühafizə etmək etiqadı nəticəsində düzəldilmişdir (13, səh. 106). Tapıntılar içərisində boyalı qablara da rast gəlinmişdir ki, bunların bəziləri daha çox diqqət cəlb edir. Qırmızı rəngli boyalı qabların bəzilərinin üzərindəki şəkillərin magiya məqsədi üçün çəkildiyi ehtimal edilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanın əksər ərazisində küp qəbirlər mədəniyyətinə aid xeyli abidə aşkar edilərək öyrənilmişdir. Hələ 1933-cü ildə Y.A.Paxomov tərəfindən aparılan arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı İsmayılı rayonu ərazisində (Qalagah) bir neçə küp qəbirinin yeri müəyyənləşdirilmiş və asılaraq tədqiq edilmişdir (14, səh. 8-21). Tədqiqat işləri zamanı küp qəbirlərdən tapılmış avadanlıqlar, xüsusən keramika məmulatlarının əksəriyyəti rəngli saxsı məmulatından ibarət olmuşdur. Müxtəlif tipdə olan saxsı qabların bir çoxu sözsüz ki, müəyyən inanclara görə hazırlanmışdır.

60-cı illərin ortalarında İsmayılı rayonu ərazisindəki qədim abidələrin bir neçəsində arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır (15, səh. 4-6). Tədqiqat işləri zamanı aşkar edilmiş küp qəbirləri və onlardan tapılmış keramika nümunələri daha maraqlıdır (Mollaisaqlı). Keramika nümunələrinin əksəriyyəti Yaloylutəpə mədəniyyəti üçün xarakterik olan gil qablarla demək olar ki, tam oxşarlıq təşkil edir. Gil

qablar zərifliyi, özünəməxsus gözəlliyi, məharətlə hazırlanmasına görə fərqlənir və e.ə. IV-I əsrlər çərçivəsinə aid edilir. Bu tip saxsı məmulatları qonşuluqdakı Çərmədil məzarlığından aşkar olunmuş küp qəbirlərindən xeyli sayda tapılmışdır (16, səh. 10-18). Bunlar (küpə, boşqab, saxsı çıraq, süddan biçimli saxsı qablar) və s. ibarətdir. Alban küp qəbirlərinin öyrənilməsində Salyan rayonu ərazisindəki qədim abidələrdə aparılmış qazıntı işləri mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Babazanlı dağında geniş bir sahəni əhatə edən küp qəbirlərindən tədqiqat işləri zamanı müxtəlif dövrlərə aid xeyli saxsı məmulatı tapılmışdır. Müxtəlif növ saxsı nümunələri içərisində matra tipli qablar xüsusi yer tutmuşdur. Babazanlı küp qəbirlərinin saxsı məmulatı özünəməxsus xüsusiyyətə malikdir (17, səh.). küp qəbirlərdən çıxmış keramika nümunələri Alban tayfalarının gündəlik həyat tərzini, məişət və təsərrüfat həyatını, bədii zövqünü, mədəni-iqtisadi əlaqələrini öyrənməyə imkan verir.

Beləliklə küp qəbirlərdən tapılmış zəngin maddi mədəniyyət nümunələri, xüsusilə saxsı məmulatlarına nəzər saldıqda grərik ki, küp qəbirlərindən əldə olunmuş qəbir avadanlıqlarının Qafqaz Albaniyası tarixinin bütün aspektlərinin tədqiqi üzrə daşdığı əhəmiyyət əvəzsizdir. Yəni bu mədəniyyətin mövcudluğu dövründə yaşamış əhali çoxçeşidli, rəngarəng qablardan istifadə etmiş və onları daha da təkmilləşdirmişlər.

ƏDƏBİYYAT

1. А.К.Алекперов. Кувшинные погребения в Азербайджанской ССР. Исследование по археологии и этнографии Азербайджана. Баку, 1960.
2. Yenə orada.
3. F.L.Osmanov. Azərbaycanada küp qəbirlərinin meydana gəlməsi və yayılması məsələsinə dair (Mil düzündə son arxeoloji tədqiqatlar əsasında). Azərbaycanın maddi mədəniyyəti X cild, Bakı 1987.
4. Л.Ф.Силантьева. Некрополь Нимфея. МИА. СССР № 69. Некрополи Бсорских городов. М – Л, 1959.
5. Г.М.Асланов, Р.М.Ваидов, Г.И.Ионе. Древний Мингечаур. Баку, 1959.
6. Г.П.Кесаманлы. Погребение с бронзовым поясом из Хачбулага. С.А. № 3, 1966.
7. S.M.Qazıyev. Qəbələ mahalının qədim tarixindən. Qafqaz Albaniyasının tarixi məsələləri məcmuəsi. Bakı, 1962.
8. И.Нариманов. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку, 1987.
9. Т.Əliyev, F.Babayev, Т.Һüseynova, В.Əliyev. Qalatəpə şəhər yeri və nekropolunda arxeoloji tədqiqatlar (Ağcabədi rayonu). Azərbaycanada arxeoloji tədqiqatlar 2009. Bakı 2010.
10. Osmanov F.L. Azərbaycanada küp qəbirlərinin meydana gəlməsi və yayılması məsələsinə dair (Mil düzündə son arxeoloji tədqiqatlar əsasında) Azərbaycanın maddi mədəniyyəti X cild – Bakı 1987.
11. A.İ.Ələkbərov, A.M.Mirabdullayev. Əsədlı küp qəbirləri nekropolu (Cəlilabad rayonu) 2006-2007-ci illərdə Azərbaycanada aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunları. Bakı 2007, A.İ.Ələkbərov, A.M.Mirabdullayev, T.H.Əzizov. Cəlilabadda arxeoloji tədqiqatlar. Azərbaycanada arxeoloji tədqiqatlar 2009. Bakı 2010.
12. S.M.Qazıyev. Küp qəbirləri albomu. Bakı 1960.
13. Т.И.Голубкина. О зооморфной керамике из Мингечаура, «Материальная культура Азербайджана», II buraxılış. Bakı 1953.
14. Е.А.Пахомов и М.В.Бахмутова. Дневник по раскопкам кувшинных погребений с 3 по 21 апреля 1938 г. Азерб. ССР ЕА ТИЕА, инв. № 760.
15. F.L.Osmanov. İsmayılı rayonu ərazisində 1964-cü il arxeoloji tədqiqat işlərinin hesabatı. Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun elmi arxivi. № 5779.
16. Cəlilov Bəxtiyar, Quliyev Akif, Hüseynov Müzəffər. Çərmədil nekropolu. Bakı 2013.
17. A.Məmmədov. Salyanın antik və orta əsrlər abidələri. Salyanın tarixi, Arxeologiyası, Etnoqrafiyası və Memarlığı. Elmi-praktik konfrans. Salyan 2011.

Тохфа Талыш кызы Гусейнова

**КЕРАМИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ
НАЙДЕННЫЕ ИЗ КУВШИННЫХ
ПОГРЕБЕНИЙ**

РЕЗЮМЕ

В статье даются сведения об образцах материальной культуры, в особенности керамических изделиях, выявленных из кувшинных погребений.

В изучении истории античного периода автора привлекла особая важность разных видов материальных доказательств, извлечённых из кувшинных погребений.

В статье излагаются мысли о керамических изделиях разноцелевых назначений, найденных в кувшинных погребениях, а также возможность датировки этих материалов и погребений.

Сообщая о богатом инвентаре кувшинных погребений, автор отмечает, что более широкие исследования кувшинных погребений ещё должны быть проведены.

Tokhfa Talish gizi Khuseynova

**ABOUT CERAMIC PRODUCTE FROM
CUBE GRAWES**

SUMMARY

This article provides information about examples of material culture, especially ceramic materials found in jar graves.

The author has noted that different material evidence, which was found in jar graves, is of utmost importance to ancient history.

The article makes clear that pottery, which was found in jar graves, had certain roles and it is possible to determine the age of jar graves based on them.

While giving an opinion on the abundant equipment of jar graves, the author has noted that more extensive research should be conducted on jar graves.